

вул. Ключківська, 333, м. Харків, Україна, 61051. Тел.: (057)349-45-27; e-mail: alex_olshanskiy@ukr.net.

Ольшанский Александр Васильевич, канд. экон. наук, доц., кафедра менеджмента внешнеэкономической деятельности и туризма, Харьковский государственный университет питания и торговли. Адрес: ул. Ключковская, 333, г. Харьков, Украина, 61051. Тел.: (057)349-45-27; e-mail: alex_olshanskiy@ukr.net.

Olshanskiy Oleksandr, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of International Business Management and Tourism, Kharkiv State University of Food Technology and Trade. Address: Klochkivska str., 333, Kharkiv, Ukraine, 61051. Tel.: (057)349-45-27; e-mail: alex_olshanskiy@ukr.net.

Яцун Леонід Миколайович, д-р экон. наук, проф., кафедра менеджменту зовнішньоекономічної діяльності та туризму, Харківський державний університет харчування та торгівлі. Адреса: вул. Ключківська, 333, м. Харків, Україна, 61051. Тел.: (057)349-43-14; e-mail: yatsun@meta.ua.

Яцун Леонид Николаевич, д-р экон. наук, проф., кафедра менеджмента внешнеэкономической деятельности и туризма, Харьковский государственный университет питания и торговли. Адрес: ул. Ключковская, 333, г. Харьков, Украина, 61051. Тел.: (057)349-43-14; e-mail: yatsun@meta.ua.

Yatsun Leonid, D.Sc. in Economics, Professor of the Department of International Business Management and Tourism, Kharkiv State University of Food Technology and Trade. Address: Klochkivska str., 333, Kharkiv, Ukraine, 61051. Tel.: (057)349-43-14; e-mail: yatsun@meta.ua.

DOI: 10.5281/zenodo.2536065

УДК 338.48-056.26(045)

ІНКЛЮЗИВНИЙ ТУРИЗМ: ДОСВІД ЄВРОПИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

І.В. Власенко

Висвітлено передовий зарубіжний досвід розвитку інклюзивного туризму в провідних європейських країнах. Показано, що інклюзивний туризм має зайняти гідне місце серед засобів реабілітації осіб з інвалідністю, що дасть можливість відновлення психофізіологічного стану й активної соціальної адаптації. Проаналізовано базові проблеми інклюзивного туризму в Україні та причини їх виникнення. Запропоновано необхідні заходи для

© Власенко І.В., 2018

успішного розвитку галузі інклюзивного туризму в сучасних умовах. Визначено перспективні напрями розвитку цієї галузі в нашій країні.

Ключові слова: особи з інвалідністю, інклюзивний туризм, подолання бар'єрності, суспільство, потреби, доступність.

ИНКЛЮЗИВНЫЙ ТУРИЗМ: ОПЫТ ЕВРОПЫ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ УКРАИНЫ

И.В. Власенко

Освещен передовой зарубежный опыт развития инклюзивного туризма в ведущих европейских странах. Показано, что инклюзивный туризм должен занять достойное место среди средств реабилитации лиц с инвалидностью, что даст возможность восстановления психофизиологического состояния и активной социальной адаптации. Проанализированы базовые проблемы инклюзивного туризма в Украине и причины их возникновения. Предложены необходимые меры для успешного развития отрасли инклюзивного туризма в современных условиях. Определены перспективные направления развития этой отрасли в нашей стране.

Ключевые слова: лица с инвалидностью, инклюзивный туризм, преодоление барьерности, общество, потребности, доступность.

INCLUSIVE TOURISM: EXPERIENCE IN EUROPE, PROBLEMS AND PROSPECTS OF UKRAINE

I. Vlasenko

The article describes advanced foreign experience concerning development of inclusive tourism in the leading European countries. It has been shown that inclusive tourism should take a worthy place among the means of rehabilitation of persons with disabilities, which will enable the restoration of psychophysiological state and active social adaptation. The EU and the world have long been on the rails for active development of integration tourism for people with disabilities, as it is considered unparalleled contribution to the adaptation of people with physical disabilities to modern society.

In addition, cognitive and sports tourism for people with disabilities is actively developing in many European countries. There, the development of tourism for people with disabilities is linked to the healing component of religious tourism.

The basic problems of inclusive tourism in Ukraine and the causes of their occurrence are analyzed. For Ukraine, this issue is particularly relevant, as there is a specific category of people – participants and victims of ATO.

An important component of the successful development of inclusive tourism in Ukraine should be the adaptation of tourist routes and their transport accessibility. The need to adapt the urban environment and infrastructure to the needs of people with disabilities is long overdue. This problem can be solved by providing a disabled person with the care and assistance, or adaptation of the

infrastructure to the needs of people with disabilities giving them the opportunity to feel free and confident in the society.

In our country, important is the problem of insufficient regulation of the current legislation on these issues, implementation of the qualified training of specialists, allocation of funds from the budget, etc.

A number of necessary measures are proposed for the successful development of the inclusive tourism industry in modern conditions. Prospective directions of the development of this branch in our state are determined. The main task of the society and state is to create conditions for the most complete restoration of health, complete socialization and successful development of any person, including disability.

Keywords: *persons with disabilities, inclusive tourism, overcoming of barriers, adaptation of infrastructure, society, needs, accessibility.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Туризм для людей з обмеженими можливостями набуває все більшої популярності у світі. За останнє десятиліття відбувається стрімкий розвиток цього різновиду туризму. Люди з обмеженими можливостями справедливо і як повноцінні члени суспільства вимагають відповідного ставлення до себе, вільного доступу до всіх видів загальних ресурсів, у тому числі пам'яток архітектури, пляжів, туристичних маршрутів тощо.

В Україні туризм для людей з обмеженими можливостями лише починає набувати популярності, хоча людей з інвалідністю щороку стає все більше. За даними Організації Об'єднаних Націй, у світі налічується близько 15% людей з обмеженими можливостями. У нашій країні їх більше 3 млн чоловік [1; 2].

Як стверджують фахівці туристичної галузі, близько 2,5 млн чоловік з обмеженими можливостями подорожують, що становить близько 10% від усіх подорожуючих [3].

Щодо нашої країни, то, на жаль, даних майже немає, хоча цей напрям туризму є доволі перспективним, та позитивно впливає на реабілітацію та фізичне оздоровлення людей із фізичними обмеженнями [2].

Як свідчать дані Мінсоцполітики України, на 31 грудня 2016 року кількість людей з обмеженими можливостями (за виключенням окупованих територій АРК та м. Севастополь) становила 2603319 чоловік (6% від загальної структури постійного населення), до якої входять люди з інвалідністю: першої групи 240591 чоловік, другої групи 900478 чоловік, третьої групи 1306151 чоловік, дітей 156099 чоловік [4].

Починаючи з 2014 року в Україні збільшилася кількість людей з обмеженими можливостями, це відбулося внаслідок початку антитерористичної операції на Сході нашої держави. Інклюзивний туризм може стати мотиваційним засобом їх реабілітації та фізичного оздоровлення.

Уся складність туризму для людей з обмеженими можливостями полягає у відсутності нормативно-правової бази, достатньої кількості фахівців, які знають потреби цієї категорії туристів та специфіку їх туристичного обслуговування.

Варто врахувати й економічну складову розвитку туризму для осіб з інвалідністю.

Згідно зі статистичними даними у світі від 15% до 19% людей мають певні фізичні та психічні вади. До цього відсоткового співвідношення долучаються і їх близькі люди (члени їх сімей). У разі покращення умов обслуговування для людей з обмеженими можливостями є перспектива збільшення кількості туристів приблизно на 15%, оскільки люди з обмеженими можливостями в більшості випадків подорожують зі своїми родичами або знайомими.

Як стверджує UNWTO, останнім часом видає рекомендації та пропонує рішення для людей з обмеженими можливостями для адаптації в міському середовищі [2].

Питання, які стосуються туризму для осіб з інвалідністю є недостатньо висвітленими в сучасній науковій літературі, оскільки цей сегмент туристичної діяльності є відносно новим, особливо для нашої країни. Останнім часом держава і суспільство все більше уваги приділяють соціалізації людей з інвалідністю, включенню їх у різні аспекти активної культурної, спортивної та трудової діяльності.

Питання розвитку туризму для людей з інвалідністю досліджено в роботах вітчизняних і зарубіжних учених. Так, у працях Д. Сай розглянуто ставлення до людей з обмеженими можливостями в Китаї, Японії, Індії [5]. Питання стратегічного розвитку безбар'єрного туризму висвітлено в роботах Д. Смирнової [6]. Інклюзивний туризм як вид реабілітації в рорізі сучасних потреб інвалідів розглянуто в працях Л. Науменко [7]. Про можливості розвитку галузі інклюзивного туристичного бізнесу говориться в працях Н. Ford [8]. Проте проблеми розвитку інклюзивного туризму в Україні є недостатньо висвітленими та потребують подальшої розробки.

Дослідження стану та проблем розвитку інклюзивного туризму в Україні необхідне для розуміння шляхів його подальшого розвитку. Використовуючи досвід і практичні напрацювання в цьому напрямі провідних європейських країн, можна вже сьогодні покращити ситуацію. Безперечно, Україна має свої унікальні можливості та перспективи розвитку туризму для осіб з інвалідністю. Саме тому застосування європейського досвіду та багатих природно-кліматичних ресурсів, українських історико-культурних традицій дасть можливість нашій країні створити належні умови для цього виду туризму.

Мета статті – дослідити особливості розвитку туризму для людей з обмеженими можливостями в європейських країнах, розглянути проблеми розвитку цього напрямку туризму в нашій країні й окреслити його перспективи.

Виклад основного матеріалу дослідження. У світовому туристичному просторі одним із ключових напрямів є інклюзивний туризм, який, на превеликий жаль, не має достатнього розвитку. Інклюзивний туризм – це перспективний та сучасний напрям туризму, що включає в активну туристичну діяльність людину з обмеженими можливостями лише в разі забезпечення її всім необхідним.

Інклюзивний реабілітаційно-соціальний туризм – це пошук шляхів для людей з обмеженими можливостями відновлювати фізичний, моральний, інтелектуальний розвиток для подальшого повноцінного входження в сучасне суспільство. Варто також відзначити, що він включає в себе такі послуги: професійну, трудову, фізичну, медичну, соціальну тощо.

В Україні останнім часом існує думка, що доступність для людей з обмеженими можливостями включає в себе транспорт для пересування, пандуси в країнах ЄС. Доступність же – це не лише безперешкодне пересування, але і створення належних та комфортних умов для людей з обмеженими можливостями, щоб вони себе почували повноцінними членами суспільства.

ЄС та світ уже доволі давно стоять на рейках активного розвитку інтеграційного туризму для людей з обмеженими можливостями, оскільки це вважається значущим внеском в адаптацію людей із фізичними обмеженнями в сучасному суспільстві [9–11].

Туризм для людей з обмеженими можливостями включає ряд різновидів. Одними з перспективних та основних його складових є рекреаційний та реабілітаційний види туризму. Вони включають у себе перебування в оздоровчих центрах, де лікують певні захворювання, причиною яких стала інвалідність, спеціалізацією яких є ортопедія, неврологія та серцево-судинні захворювання. Найбільш розвиненими в цьому напрямі є Франція, Німеччина, США тощо.

Окрім того, у багатьох європейських країнах активно розвивається пізнавальний та спортивний туризм для осіб з інвалідністю.

У багатьох країнах Європи розвиток туризму для осіб з інвалідністю пов'язаний з оздоровчою складовою релігійного туризму. З давніх часів люди відвідували місця паломництва, де отримували зцілення. Одним із найбільш відомих є французьке місто Лурд. Після того як у 1858 році джерело в цьому місті почали вважати цілющим, до нього потягнулися паломники з усього світу. Відповідно, почала

розвиватися й інфраструктура міста (друге місце після Парижа за розвиненістю), цілком пристосована для людей з інвалідністю. Для туристів працює більше ніж 170 готелів, фонд яких становить близько 24 тис. номерів, повністю пристосованих для потреб туристів з інвалідністю. На сьогодні Лурд відвідують близько шести мільйонів туристів, серед яких значна частина – люди з інвалідністю [12]. Великий досвід Лурд має з розвитку волонтерських організацій, задіяних у допомозі туристам з інвалідністю: *Hospitalité, Au Service Jeunes, World Organization of the Scout Movement, L'accueil Pelerins*. Окрім того, до цієї діяльності залучаються учні медичних навчальних закладів та семінарії.

Гарний досвід з адаптації інфраструктури міст для потреб людей з інвалідністю, які пересуваються на візках, має Польща. Активно діють декілька інтернет-порталів для таких туристів. Зручними для людей з особливими потребами стали пляжі, спортивні, ігрові та дитячі майданчики, вбиральні [13; 14].

У таких містах, як Пеніни, Татри та Столові гори, працюють табори для людей із розумовими вадами. Розроблено спеціальні маршрути та мотузкові парки для людей із вадами зору та людей, які пересуваються на візках, у Краконошах та інших містах [15].

Проблема адаптації міського середовища та інфраструктури до потреб людей з інвалідністю назріла давно. Вирішити цю проблему можна двома способами:

- перший – надання людині з інвалідністю супроводу та допомоги;

- другий – пристосування інфраструктури до потреб людей з інвалідністю та надання їм можливості вільно і впевнено почувати себе в суспільстві.

Прикладами успішного вирішення цієї проблеми є Німеччина та Швеція [16]. Німеччина обрала шлях адаптації інфраструктури до потреб людей з інвалідністю. Таке вирішення проблеми дорого коштує та потребує певного часу. У Німеччині створені всі умови для осіб з інвалідністю, а також тих людей, яким подорож може завдати певних незручностей: для людей похилого віку, сімей з маленькими дітьми, травмованих та ін. Німеччина стала однією з перших країн у світі, де було освоєне безбар'єрне середовище.

У європейських країнах, зокрема в Німеччині, надруковано довідник із туризму ще в 1993 році, де подано інформацію про близько 1500 фірм, які надають допомогу у сфері туризму для осіб з обмеженими можливостями.

Ще до початку туру національна авіакомпанія «Люфтганза» та авіакомпанія Air Berlin готові надати допомогу будь-якому з пасажирів

не лише в німецьких аеропортах, а й у всіх численних точках земної кулі, куди здійснюються їх рейси. Для туриста з інвалідністю організують зустріч, щоб допомогти зорієнтуватися в новому середовищі, а також сприятимуть комфортному перебуванню в країні. Працює спеціальне Бюро допомоги особам з інвалідністю та людям з обмеженими фізичними можливостями, де за цілодобовим телефоном будь-якою мовою світу можна отримати інформацію, допомогу чи пораду. У громадському транспорті, який обов'язково спеціально обладнаний, організоване надання допомоги під час посадки та висадки. Для тих інвалідів, які подорожують автомобілем, відведено спеціальні місця для парковки біля готелей, громадських місць, пам'яток.

У Швеції запроваджена й ефективно діє система соціальної опіки, що передбачає можливість супроводу кожної людини з інвалідністю двома особами, якщо це потрібно. Така можливість надається і для супроводу на відпочинок, навіть за кордоном. При цьому державою фінансується відпочинок і самої людини з інвалідністю, і супроводжувача.

Барселона набула репутації популярного туристичного напрямку для туристів з інвалідністю. Місто цілком адаптоване для туристів на візках та електроскутерах. Це одне з найбільш доступних міст Європи.

Виходячи з досвіду провідних європейських країн, для досягнення високого рівня доступності громадських місць, будівель, зон відпочинку потрібно в середньому близько 35 років. Для цього потрібно запровадити нові стандарти, які передбачають високий рівень доступності для людей з інвалідністю.

У нашій країні інклюзивний туризм розвивається дуже повільно. Як і в багатьох пострадянських країнах, такий вид туризму впроваджувався локально під опікою товариств людей із вадами слуху та зору. Основними його формами було проведення походів вихідного дня та спортивних турнірів. У 1990-ті роки проведення подібних заходів припинилося через брак фінансування. У наш час туризм для осіб з інвалідністю відроджується вже в іншій, цілком новій якості.

На нашу думку, найперспективнішими напрямками розвитку інклюзивного туризму в нашій країні є лікувально-оздоровчий, сімейно-молодіжний, культурно-пізнавальний, професійно-трудовий та фізично-спортивний.

Важливою складовою успішного розвитку інклюзивного туризму в Україні має стати адаптація туристичних маршрутів, їх транспортна доступність.

У нашій державі важливим питанням є відсутність чинного законодавства щодо здійснення кваліфікованої підготовки фахівців, виділення коштів з бюджету тощо.

Із 2005 року в Україні набув чинності Закон України «Про реабілітацію інвалідів», але він потребує суттєвих змін та доповнень у зв'язку з тим, що в нашій країні з'явилася нова категорія – постраждали та учасники АТО, здебільшого це доволі молоді люди.

У майбутньому це все стане мотивацією для розробки та запровадження нових видів реабілітації, зокрема для людей із певними обмеженнями реабілітаційно-соціального туризму.

Туризм – це вид реабілітації, що допомагає у відновленні психологічного самопочуття, виході зі стресового та депресивного стану, пов'язаного з одержаними травмами та наслідками лікування.

На жаль, інфраструктура туризму є одним із слабких місць у нашій державі, не менш проблемою є малодоступність людей з обмеженими можливостями до туристичних об'єктів. Світовий досвід показує, що Україна, прагнучи до входження в ЄС, має враховувати потреби людей з обмеженими можливостями відповідно до європейських норм, зокрема в містах мають з'явитися доступні пандуси, підйомники, з'їзди з бордюрів тощо.

Розвиток туризму для людей з обмеженими можливостями відбувається доволі повільно у зв'язку з нерозвинутою інфраструктурою: відсутні підйомники в метро, кінотеатрах, театрах, занадто мала кількість транспортних засобів, недостатня кількість готелів та мотелів обладнані для людей з обмеженими можливостями.

У нашій державі, на жаль, панує сприйняття людини з інвалідністю як неповноцінного члена суспільства. Інвалідність це стан людини з певними обмеженнями. Їй необхідно створити певні умови праці, особливі умови в медичному обслуговуванні тощо.

До базових проблем розвитку інклюзивного туризму в Україні належать:

- відсутність соціально спрямованої законодавчої бази, що регулює взаємовідносини між групами людей з обмеженими можливостями, державою та бізнесом;

- низька інформованість українського бізнес-суспільства відносно економічної привабливості реалізації послуг для осіб з інвалідністю;

- недостатній розвиток, а інколи й повна відсутність спеціалізованої туристської інфраструктури, яка б дозволяла людям з обмеженими можливостями користуватися різними туристськими послугами;

- нестача інформаційних ресурсів, які дозволили б отримати детальну інформацію про можливості доступного туризму в Україні.

Україна, яка має унікальні конкурентні можливості на ринку туристських послуг, стоїть перед необхідністю всебічного розвитку інфраструктури безбар'єрного туризму.

Одними із різновидів відпочинку є аграрний або сільський туризм, який у країнах ЄС майже недоступний. Наша держава в цьому напрямі може стати однією з перших країн на європейському просторі, в якій цей вид туризму активно розвиватиме. Для успішного впровадження інклюзивного аграрного туризму в Україні необхідно чимало зробити для стандартизації цих послуг, запровадити підготовку власників агроосель, підготувати певні вимоги до місць розміщення і території перебування туристів з інвалідністю. За умови запровадження цих напрацювань підвищиться рівень обслуговування людей з обмеженими можливостями. Але конкретні впровадження поки що відбуваються досить повільно. За достатньо великої кількості сільських агроосель вони, проте, не пристосовані для людей з інвалідністю.

На нашу думку, для розвитку інклюзивного туризму в Україні необхідно:

- розробити комплекс заходів, спрямованих на формування громадської думки про людину з інвалідністю як рівноправного учасника соціально-культурних процесів і активного споживача туристських послуг;

- із метою налагодження комунікації та моніторингу ситуації в рамках окреслених питань організувати координаційний центр, що об'єднуватиме бізнес-структури, некомерційні організації і фонди та органи державної влади, зацікавлені у вирішенні проблеми доступності туристських об'єктів для людей з інвалідністю;

- проаналізувати закордонний досвід з вирішення проблем, пов'язаних з організацією обслуговування осіб з інвалідністю в рамках концепції безбар'єрного туризму з метою застосування його в практиці вітчизняної туристичної індустрії;

- розвивати співпрацю у сфері безбар'єрного туризму між українськими та закордонними бізнес-структурами, навчальними закладами, спеціалізованими некомерційними фондами та громадськими об'єднаннями людей з обмеженими можливостями;

- залучати громадські організації людей з інвалідністю як експертів під час проектування та переобладнання об'єктів туристської інфраструктури;

- сформувати систему підготовки кадрів для роботи з категорією людей з обмеженими можливостями;

- у засобах масової інформації проводити і підтримувати інформаційні кампанії щодо проблем безбар'єрного туризму.

Висновки. Створення умов для забезпечення доступності туристичних послуг особам з інвалідністю виходить сьогодні на одне з перших місць у системі стратегічних цілей розвитку туризму багатьох

країн. Інклюзивний туризм має зайняти гідне місце серед засобів реабілітації осіб з інвалідністю, що дасть можливість відновлення психофізіологічного стану та активної соціальної адаптації. Для України це питання є особливо актуальним, оскільки з'явилась окрема категорія людей – учасники та постраждалі внаслідок АТО. Головним завданням суспільства та держави є створення умов для якнайповнішого відновлення здоров'я, цілковитої соціалізації та успішного розвитку будь-якої людини, у тому числі з інвалідністю.

Список джерел інформації / References

1. Актуальні проблеми впровадження інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://novadoba.com.ua/33268-pro-inklyuzyvnyy-turyzm-govoryly-v-udpu.html>

["Aktualni problemy vprovadzhennia inklyuzyvnoho reabilitatsiino-sotsialnoho turizmu v Ukraini"], available at: <http://novadoba.com.ua/33268-pro-inklyuzyvnyy-turyzm-govoryly-v-udpu.html>

2. "UNWTO Recommendations on Accessible Tourism for All", available at: <http://ethics.unwto.org/publication/unwto-recommendations-accessible-tou>

3. "Manual on Accessible Tourism for All: Public-Private Partnerships and Good Practices", available at: <http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/docpdf/aamanualturismoaccesibleo>

4. Ukrainian Association of Medical Tourism (2018), available at: <http://www.uamt.org.ua>

5. Сай Д. Отношение к людям с ограниченными возможностями: Китайская Народная Республика, Япония и Индия / Д. Сай // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2013. – № 1. – С. 117–130.

Sai, D. (2013), ["Otnoshenye k liudiam s ohranenchennymy vozmozhnostiamy: Kytaiskaia Narodnaia Respublyka, Yaponiya y Yndiya" *Sotsyolohyia: teoriya, metody, marketynh*], No. 1, pp. 117-130.

6. Смирнова Д. Б. Безбарьерный туризм: основные понятия, перспективы развития [Электронный ресурс] / Д. Б. Смирнова, Ю. С. Смородина // World economy, finances and investments. – 2013. – Режим доступа : http://www.asconf.com/view_arhiv.php?konf=World%20economy,%20finances%20and%20investments.%20vol.%202&sek=%DD%EA%EE%ED%EE%EC%E8%EA%E0&stt=461&lang=rus

Smyrnova, D., Smorodyna, Yu. (2013), ["Bezbarernyi turizm: osnovnye poniatyia, perspektvyu razvytyia", *World economy, finances and investments*], available at: http://www.asconf.com/view_arhiv.php?konf=World%20economy,%20finances%20and%20investments.%20vol.%202&sek=%DD%EA%EE%ED%EE%EC%E8%EA%E0&stt=461&lang=rus

7. Інклюзивний туризм як вид реабілітації: сучасні потреби інвалідів / Л. Ю. Науменко, В. В. Лепський, С. В. Макаренко, І. С. Борисова, О. В. Семененко // Український вісник медико-соціальної експертизи. – 2015. – № 2. – С. 23–26. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ujmse_2015_2_7

Naumenko, L., Lepskyi, V., Makarenko, S., Borysova, I., Cemenenko, O. (2015), ["Inkliuzyvnyi turizm yak vyd reabilitatsii: suchasni potreby invalidiv", *Ukrainskyi visnyk medyko-sotsialnoi ekspertyzy*], No. 2, pp. 23-26, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ujmse_2015_2_7

8. Ford, H. *My Life and Work*, available at: www.gutenberg.org/ebooks/7213

9. *Accessible Tourism*, available at: <http://www.papworthtrust.org.uk/sites/default/files/UK%20Disability%20fa>

10. *Disability in the United Kingdom*, available at: <http://www.papworthtrust.org.uk/sites/default/files/UK%20Disability%20fa>

11. *Making Britain as accessible as possible*, available at: <https://www.visitbritain.com/no/en/plan-your-trip/getting-around-britain>

12. *Welcome to Lourdes*, available at: <http://www.lourdes-infotourisme.com>

13. *Turystyka dla wszystkich*, available at: www.turystykadlawszystkich.pl

14. *Narodowy portal turystyczny*, available at: <http://www.polska.travel/pl/niepelnosprawnych>

15. *Dom dla Niepełnosprawnych w Piekoszowie*, available at: www.ddn.org.pl

16. *Professor Sir Ludwig Guttmann – a detailed summary*, available at: <http://www.poppaguttmanncelebration.org/poppa2.php>

Власенко Іван Володимирович, д-р екон. наук, проф. кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету. Адреса: Соборна, 87, м. Вінниця, Україна, 21050. E-mail: vlasenkoivol@gmail.com.

Власенко Іван Володимирович, д-р екон. наук, проф. кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету. Адреса: Соборная, 87, г. Вінниця, Україна, 21050. E-mail: vlasenkoivol@gmail.com.

Vlasenko Ivan, Doctor of Economics, Professor of the Department of Tourism and Hotel and Restaurant Affairs of the Vinnytsia Trade and Economic Institute of the Kyiv National Trade and Economic University. Address: Soborna str., 87, Vinnitsa, Ukraine, 21050. E-mail: vlasenkoivol@gmail.com.

DOI: 10.5281/zenodo.2536072